

Рефлексії про Григорія Сковороду в XXI столітті

DOI: 10.26565/2227-1864-2022-91-01
УДК 821.161.2-1Сков.

Сковорода і Горацій у «Саді божественних пісень»

Надія Гаврилюк

*кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник відділу теорії літератури,
Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України
(вул. М. Грушевського, 4, Київ-1, 01001, Україна);
e-mail: ngprima@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-9432-5372>*

У статті розглянуто образи і мотиви Горація, переосмислені Григорієм Сковородою: небезпек, чистого серця, мандрівника за щастям. Досліджено механізм перенесення українським Сократом окремих елементів Горацієвої оди «До Арістія Фуска» та «До Помпея Гросфа» з античного ґрунту в площину Святого Письма.

Показано, що 20-та пісня «Саду божественних пісень» і ода «До Арістія Фуска» розгортають мотив небезпеки по-різному. Античний автор подає її як фізичну (вовк, лев), а український філософ — як духовну (наклеп, обмови). На думку обох, чистота душі — запорука перемоги. Для Горація ця теза побіжна, йому більше важить екзотика пригоди, описана в творі. Григорій Сковорода мотив чистого серця сприймає не лише початковим імпульсом, а наскрізним образом. На думку українського Сократа, чистота душі є запорукою її вічного рятунку, якому і присвячено названу пісню.

Щодо 24-ї пісні «Саду божественних пісень», то вона перегукується з одою Горація «До Помпея Гросфа». Обидва твори філософськи осмислюють тему щастя. Зауважено, що для Горація поміркованість у статках є запорукою щастя, а для Григорія Сковороди — це лише умова. На противагу античному мислителю, український вважає запорукою щастя «малу душу», не обтяжену гордістю і надмірними жаданнями.

Григорій Сковорода розгортає мотиви Горація у контексті Святого Письма, зберігаючи можливість подвійного тлумачення найважливіших уривків тексту. Наприклад, вислів «Будеш тоже человекъ» із 24-ї пісні набуває значення не тільки «Ти будеш той самий» (не змінишся), а й «Ти будеш людиною» (не Богом).

Твори барокового автора не лише оспівують важливі для нього ідеї. Вони мають і безпосередні елементи пісні: приспів, багатий звукопис і рими та усталену структуру строфи.

Ключові слова: Горацій, Сковорода, образи, пісенність, біблійний контекст

Тема «античність і Сковорода» далеко не нова [6; 8; 9], але в цій розвідці, застосувавши метод ретельного читання, розглянемо образи і мотиви Горація, переосмислені Григорієм Сковородою. Предметом дослідження будуть оди Горація «До Арістія Фуска» (Оди. Книга 1. Ода 22) та «До Помпея Гросфа» (Оди. Книга 2. Ода 16), а також Пісня 20-та і Пісня 24-та із «Саду божественних пісень» Григорія Сковороди. Оптикою стане заголовок поетичної збірки українського Сократа, починаючи від жанрового маркера — божественна пісня.

Божественна пісня — це насамперед пісня на прославу Бога. Тож її етимологію варто виводити з таких близьких, але окремих жанрів, як духовна пісня і псалом. Жанр псалма вже опинявся в центрі дослідницької уваги [1; 4; 12]. Зокрема, О. Зосім, зазначає: «Псалмами» й «псалмами» у барокову добу... називали духовні пісні книжного походження, згодом «псалмами» — духовні пісні фольклорного побутування, що увійшли до лірницького репертуару з книжної традиції» [5, с. 148]. З

погляду цього дослідження важливими є міркування вченої про поетику духовної пісні, що обумовлена її конфесійно-полемічною та виховною функцією: «Такі твори не багаті на тропи (метафори, епітети, порівняння, алегорії, символи), зате містять чимало покликань на загальновідомі тексти зі Святого Письма» [5, с. 66].

Не слід забувати, що полеміка поетів Бароко не тільки конфесійна (цілий корпус полемічних трактатів, у яких одна позиція заперечує другу), а й синтетично-матафорична, за якої одна позиція доповнює і пояснює іншу. Це уможливило використання образів античних богів (чи висловлювань античних авторів) у барокових і ренесансних письменників, що сповідують християнство.

«Повернення до псалмотворчої традиції в різних літературах різних віків можна вважати особливим повторюваним елементом, який породжений тим, що в певні епохи виникає потреба вираження через це жанрове утворення власних — тут і тепер — почуттів, які певним чином резонують із ідеями, переконаннями, почуттями

творців біблійних псалмів» [1, с. 51].

Пісня 20-а Григорія Сковороди не містить безпосередніх авторських указівок на зв'язок з твором Горація. Втім, можна побачити тут деякі риси оди Горація «До Арістія Фуска», що її перекладали І. Франко та А. Содомора. Насамперед, ідеться про перегук у зачині: «Кто сердцем чист и душею / Не нужна тому броня¹» [7, с. 70]. (Пор. «Хто серцем щирий, чистий від провини, / Не треба тому маврських стріл, ні лука» [10, с. 394].

Попри подібність, у зачині можна зауважити і кілька відмінностей — у перекладі І. Франка фігурує лише серце, тоді як Г. Сковорода у своїй пісні згадує і про чистоту душі. Однак український філософ уникає уточнень, які використовує в перекладі з Горація І. Франко (серцем *щирий*, чистий *від провини*). Для Г. Сковороди «чистота» вміщає в себе і свободу від провин, і щирість. Але водночас є чимось більшим — захороною від смерті. Досить згадати фінал 10-ої пісні «Саду», хрестоматійне: «Кто ж на ея плюет острую сталь? / Тот, чия совѣсть, как чистый хрусталь...»² [7, с. 61].

«До Арістія Фуска» Горація розгортає тему боротьби з дикими звірами в контексті незмінного оспівування коханої ліричного персонажа. В творі згадано чимало країв: Південна Африка (палючі Сирти) і Мавританія (Юби спраглий край), річка в Індії (Гідасп казочний), а також рідна поетові Давнія — край у Південно-Східній Італії. Наведемо строфу, в якій скупчено екзотичні для автора реалії:

Чи йти він хоче по палючих Сиртах,
Чи по Кавказу негостинних дебрах,
Чи по країнах, що Гідасп казочний
Їх обливає [10, с. 395].

Важливим у структурі змісту «До Арістія Фуска» є: 1) протиставлення казкових країв звичній дійсності («Давнія в густих дібровах» [10, с. 395]); 2) близької загрози («у сабінським лісі / Геть втік вовчище» [10, с. 395]), далекій («Юби спраглий край, що то плекає / Льви ненажерні») [10, с. 395]; 3) холоду спеці; 4) перемога над загрозою (вовком); 5) оспівування коханої Лаляги, де б персонаж оди не був — у холоді чи під спекотним сонцем.

Щодо форми — ідеться про різновид канонізованої строфи, що відома під назвою

¹ Броня не потрібна — бо матеріальний захист змінюється духовним. Адже чистому серцем і душею захистом стає сам Бог. І тому подальша теза «Не нужна йому війна» [6, с. 70] не є вказівкою на звичний пацифізм (уникання війни), але означає, що нейтралізуються ворожі, диявольські, задуми, тож потреба воювати зникає.

² Зауважу, що 10-ту пісню («Всякому городу нрав і права») вже зіставляли з першою одою Горація («До Мепената») в контексті сатиричних мотивів поетів «риторичної епохи» [13].

сапфічної. Чотирядкова строфа має усталену довжину рядків: три — одинадцятискладові, четвертий — п'ятискладовий. Розташування наголосів у сапфічній строфі фіксоване: у довгих рядках — на 1-му, 3-му, 5-му, 8-му і 10-му складах, у короткому — на 1-му і 4-му.

Ретельно розміщення наголосів дотримано в перекладі Андрія Содомори. Наведемо першу строфу, бо в ній помітна відмінність у трактуванні зачину «До Арістія Фуска» (в зіставленні з перекладом І. Франка):

Хто не чинить зла, хто в собі все має, —
Нащо лук йому чи списи маврійські,
Нащо сагайдак і тягар у ньому —
Стріли отруйні? [3, с. 65].

В інтерпретації А. Содомори початковий рядок перекладу оди Горація не має безпосередньої згадки про чистоту душі. Це компенсовано синонімічним виразом (хто не чинить зла — чистий душею), семантично посиленним фразою «хто в собі все має» [3, с. 65], що суголосна з тезою Терези Авільської (1515—1582) «Solo Dios basta» («Одного Бога достатньо»). Григорій Сковорода теж вважав: маючи Бога, людина не потребує іншого захисту:

Кто сердцем чист и душею,
Не нужна тому броня,
Не нужен и шлем на шею,
Не нужна ему война.
Непорочность — то его броня,
И невинность — алмазна стѣна,
Щит, меч и шлем ему сам Бог [7, с. 70].

В оді Горація «До Арістія Фуска» у другому рядку фігурує наступально-оборонна зброя (стріли, лук), тоді як у Г. Сковороди в зачині пісні згадано лише елемент захисту (броня), а стріли зринають аж у третій строфі, де трактуються як духовна зброя ворога:

Сей свят град бомб не боится,
Ни клеветничіх стрѣл,
И хитрих мин не страшится,
Всѣгда цѣл и не горѣл [7, с. 70].

—Ідеться не так про стріли людського наклепу, як про стріли диявола. У підтексті цього образу — апостольське послання (*Ефесян 6:16*): «А найбільш над усе візьміть щита віри, яким зможете погасити всі огненні стріли лукавого» [2], що нагадує етимологію слова «диявол» (з грец. «наклепник»).

Тож оповідь українського Сократа, на відміну від Горація, ведеться не у площині фізичної реальності (хоч екзотично-пригодницької), але переводиться в духовний вимір Святого Письма. Система антитез Г. Сковородою послідовно збережена: 1) звична видима дійсність («О міре! Мір безсовѣтний!» [7, с. 70]) і «казкова» духовна реальність (небесний двор; свят град);

2) позірний спокій («Мниш, что сей брег безнавѣтний!» [7, с. 70]) і справжній спокій («Сей свят град бомб не боится, / Ни клеветничих стрѣл, /... Там полещи и там почій!» [7, с. 71]).

Світ у барокового філософа перебуває *без поради* («Мір безсовѣтний» [7, с. 70]), а отже — на межі *безпорадності* перед загибеллю («Вихрь развѣт сей прах» [7, с. 70]). Вихор в читацькій уяві невіддільний від образу бурі. Біблійна асоціація до бурі — притча про дім, збудований на піску (*Мат. 7: 26—28*), тобто — без Бога. Людина може вважати опорою земну владу (царів) чи бути певною, що живе у світі без наклепу («брег безнавѣтний» [7, с. 70]), але її оманливі сподівання зазнають краху.

Тож у будові 20-ї пісні Григорія Сковороди загалом збережено структуру оди «До Арістія Фуска», тільки змістове наповнення її інше: 1) казкові краї — не географічна екзотика, а небесне місто. Звична дійсність — не рідна поетові місцина, а весь земний світ; 2) дві загрози: не вовк і леви, а матеріальний світ і зброя диявола. Кожна з цих небезпек у творі барокового автора може бути як близькою, так і далекою — залежно від ракурсу сприйняття, чи матеріального, чи духовного; 3) перемога над загрозою, що долається чистотою душі; 4) оспівування любого серцю небесного міста.

У Горація оспівування коханої Лаляги розподілене між серединою і фіналом оди «До Арістія Фуска» (строфи третя і шоста), натомість у Григорія Сковороди звелічення небесного міста охоплює другу половину пісні — строфи третя і четверта (14-ть рядків із 28-ми). Фінальна позиція оспівування, з одного боку, зближує твори обох поетів, а з іншого — увиразнює різницю: у Горація — мотив поміж інших (5 рядків), а в українського філософа — наскрізна ідея твору, на яку працює і його форма.

Пісня 20-а («Кто сердцем чист и душею») має назву «Сигор». Сигор (або Цоар) — етимологічно означає «малий, дрібний» [7, с. 104]. Ідеться не про малий розмір твору Сковороди (є у «Саді божественних пісень» і пісні меншого обсягу), а про малий світ, *мікрокосм* — людину. Також і про дрібне місто — людську душу («Сам ты град, з души вон выгнал яд» [7, с. 71]).

У загальному контексті збірки, де кожна пісня проростає (як насінина!) із зерен Святого Письма, дрібне зерно — *зерно гірчичне*. На думку спадає євангельська притча: «Іншу притчу подав Він їм, кажучи: Царство Небесне подібне до зерна гірчичного, що взяв чоловік і посіяв на полі своїм. Воно найдрібніше з усього насіння, але, коли виросте, більше воно за зілля, і стає деревом, так що птаство небесне злітається, і кублиться в віттях його» (*Мат. 13: 31—32*) [2].

Отож «Кто сердцем чист и душею» можемо трактувати як пісню про Небесне Царство, в якій стисло містяться не тільки біблійні постулати, а й тези багатьох творів Г. Сковороди, зокрема і про дві натури — видиму і невидиму.

Цоар — це місто, у якому Лот *рятує свою душу*, втікши з Содому «Ось місто це близьке, щоб утекти туди, а воно маленьке. Нехай сховаюсь я туди, чи ж воно не маленьке? і буде жити душа моя. І відказав Він до нього: Ось Я прихилився до твого прохання, щоб не зруйнувати міста, про яке ти казав. Швидко сховайся туди, бо Я не зможу нічого зробити, аж поки не прийдеш туди. Тому й назвав ім'я тому місту: Цоар» (*Бут. 19: 20—23*) [2].

Пісня 20-та — про порятунок душі в маленькому місті, «непомітному» з позицій великого світу. Про це місто автор зазначає в анотації до твору: «В сем маленьком, но високом градикѣ пирует Лот со дщерьми: Во градѣ Бога нашего, в горѣ святѣй его; уподоблю его мужу мудру, основавшему храмину свою на каменѣ. Кто взыйдет на гору Господню?» [7, с. 70]

Анотація закінчується реченням, запозиченим із біблійної Книги псалмів: «Хто зійде на гору Господню, і хто буде стояти на місці святому Його? У кого чисті руки та щире серце, і хто не нахилив на марноту своєї душі, і хто не присягав на обману» (*Пс. 24:3—4*) [2]. *Сходження на гору* означає як шлях до храму (наприклад, із Єрихона до Єрусалиму, що розташований вище Єрихона), так і до безгрішності (залишення внизу гріховного Содому і піднесення до негаласливої праведності — Цоару). Втім, перша із біблійних цитат, наведених Григорієм Сковородою в анотації, — про місто *всередині гори*: «Во градѣ бога нашего, в горѣ святѣй его» [7, с. 70], що має біблійний відповідник у Книзі псалмів (*Пс. 47:2*) [2]. Горою, тобто скелею, згідно Святого Письма є сам Бог. Перебування в Ньому дарує серцю правдивий мир, а сходження на цю гору дає справжню точку оперття, на якій можна звести дім життя, що не розлетиться від бурі (*Мат. 7:24—25*) [2].

Г. Сковорода пише не тільки про місто в / на горі, а й про *високе місто* («В сем маленьком, но високом градикѣ» [7, с. 70]). У баченні філософа високе місто — глибоке місто, не мілка душа. Підґрунтям такого тлумачення для Г. Сковороди був, імовірно, фрагмент із Послання до Ефесян: «щоб Христос через віру замешкав у ваших серцях, щоб ви, закорінені й основані в любові, змогли зрозуміти зо всіма святими, що то ширина й довжина, і глибина й вишина, і пізнати Христову любов, яка перевищує знання, щоб були ви наповнені всякою повнотою Божою» (*Ефесян 3: 17—19*) [2]. У схожому реєстрі звучить фінал пісні:

В сем градѣ и врагов люблят,
Добро воздая врагам,
Для других здравіе гублят,
Не только добры другам.
Гдѣ ж есть оный толь прекрасный град?
Сам ты град, з души вон выгнал яд,

Святому духу храм и град [7, с. 71].

Слово «ода» в перекладі з грецької означає «пісня». Г. Сковорода жанрово окреслив «Кто сердцем чист и душою» як пісню. Це спонукає шукати безпосередніх ознак пісенності: рефрену-приспіву, приміром. І він справді є. По-перше, дослівний — у фінальних рядках другої та третьої строф («Там полеци! и там почій!» [7, с. 70, с. 71]), що може інтерпретуватися читачем як заохота від автора, щоби летіти до небесного міста, знайти там правдивий відпочинок і мир. Але є в пісні й модифікований рефрен про непорочність і невинність, що виникає у другій і третій строфах («Непорочность — се тебѣ Сигор, / И невинность — вот небесный двор!» [7, с. 70]; «Непорочность есть то Адамант, / И невинность есть святыи то град» [7, с. 71]). Отож, із одного боку, непорочність і невинність — ціле місто (Сигор, град), з другого — його частина (двір чи камінь-адамант). Втім, якщо спроектуємо сказане на анотацію до цієї пісні («В сем маленьком, но высоком градикѣ пирует Лот со дщерьми» [7, с. 70]), то виявиться прихований сенс: Лот — людина, що рятує душу, дві доньки душі — Непорочність і Невинність.

Формально вірш Г. Сковороди — не сапфічна строфа (як було в Горація), але *регульована*, оскільки кожна з чотирьох строф складається із семи рядків, а довжина кожного рядка визначена і повторюється: перший, третій і сьомий рядки шострофи — 8 складів; другий і четвертий рядки шострофи — 7 складів; п'ятий і шостий рядки шострофи — 9 складів. Тож можна твердити, що «Кто сердцем чист и душою» — семивірш або *септима* — канонізована строфа зі схемами римування¹: **AbAbbbd** (душою – **броня** — шею — война — **броня** — стѣна – Бог) **AbAbcccd** (безсовѣтныи – царях – безнавѣтныи – прах – Сигор – двор – **почій**) **AbAbcccd** (боится – стрѣл – страшится – горѣл – адамант – град – **почій**) **AbAbddd** (люблят – врагам – гублят – другам – **град** – яд – **град**).

Пісня 24-та — це єдиний твір із «Саду божественних пісень», де автор прямо покликається на Горація в анотації: «Римскаго пророка Горація, претолкованна малоросійским діалектом в 1765-м годѣ. Она начинается так: *Otium divos rogat in patienti...* и пр. Содержит же благое наставление к спокойной жизни» [7, с. 75].

¹ Однаковими буквами позначено рядки, що римуються; жирним шрифтом — тавтологічна рима. Помітна перевага окситонних клаузул (рядків, що закінчуються наголошеним складом; позначено малими літерами) над парокситонними (наголос на другому складі від кінця; позначено великими літерами).

В анотації привертає увагу слово «претолкована». Дмитро Чижевський у книзі «Український літературний барок» визначає Пісню 24-ту як переклад, покликаючись на Г. Сковороду, який так визначав цей твір [11, с. 107]. Втім, у випадку твору Г. Сковороди мова не про дослівне відтворення тексту Горація українською, а про нове трактування, що властиво *переспіву*, а не перекладу. Зупинимося на розбіжностях детальніше.

В обох творах є образ мореплавця. Спокій, якого шукає мореплавець, на думку античного автора, годі придбати за гроші, набути на чужині, вибороти у битві. *Поміркованість у маєтності*, твердить Горацій, є запорукою спокійного сну, але людину все-таки наздоганяють журба і клопоти. Тож поет закликав радіти короткій миті, пригадуючи собі: ніхто не є цілковито щасливим — ні слава (її уособлює Ахілл), ні довголіття (його уособлює Тіфон), — не гарантують абсолютного щастя та спокою. Римський поет пише свою оду сапфічною строфою (10 строф, 40 рядків).

Г. Сковорода розкриває тему спокою та щастя на вдвічі меншому текстовому просторі (10 строф, 20 рядків). Строфа українського поета — двовірш, що є типовим для традиції біблійних псалмів. Вероніка Чотарі зауважує, що «Архітектоніка Книги Псалмів — це своєрідна «геометрія орнаментів», що увиразнюється через метричну побудову висловлювання, зумовлену паралелізмом думок, і строфіку, типовою одиницею якої в старовірській поезії є дистих. Специфічними композиційними ознаками біблійного псалма вважаємо наявність анафоричних та епіфоричних конструкцій та організацію поетичних зразків у формі акростихів» [12, с. 9].

Формально двовірші в пісні Г. Сковороди (термін дистих залишмо лише для *елегічного дистиха*) — це п'ятнадцятискладовий вірш із цезурою після восьмого складу. Подекуди структурний принцип підкріплюється анафорою («За тобою» [7, с. 75]), а також системою вертикальних внутрішніх рим («небесный — любезный; вѣтрила — тѣ крила; маршируют — бомбандируют; печали — мальи» [7, с. 75], тощо) та іноді початковими міжстрофічними («О покою – За тобою» [7, с. 75]). Початкові та внутрішні рими — незмінно парокситонні, кінцеві — окситонні.

Як відбувається адаптація тексту Горація у Григорія Сковороди можна побачити, зіставивши переклад Андрія Содомори з 24-ою піснею «Саду божественних пісень». Обидва твори містять звертання (в Горація — до Помпея Гросфа, людини; у Сковороди — до спокою, алегорії). Втім, античний автор звертається до адресата оди щойно у восьмому рядку, перед тим перелічивши прохачів щастя: «Спокою плавець молитовно просить» [3, с. 109]; «Спокою — і гет войовничий просить, / Спокою — і перс-сагайдаконосець, / Спокою ж за скарб аніякий в світі, / Гросфе, не купиш» [3, с. 109].

У пісні Григорія Сковороди звертання розпочинає твір: «О покою наш небесный!» [7,

с. 75]. За допомогою епітета «небесний» автор акцентує, що спокій земний його не цікавить. Але небесний спокій (синоніми якого — правдивий мир і щастя) привертає увагу барокового мислителя, що запитує: «Гдѣ ты скрылся с наших глаз?» [7, с. 75]. Українському філософу важливо віднайти приховане від духовного зору людини небесне щастя, збагнути шляхи його досягнення.

О покою наш небесный! Гдѣ ты скрылся с наших глаз?

Ты нам обще всѣм любезный, в разный путь разбил ты нас [7, с. 75].

Оскільки, на думку Г. Сковороди, всім людям любе щастя і спокій, перелік окремих прохачів щастя (як у Горація) втрачає актуальність. А набуває ваги ідея Г. Сковороди про *нерівну рівність*, де рівність — однакове бажання спокою, а нерівність — різне уявлення про спокій і розмаїті способи досягти його.

Образ корабля з оди Горація «До Помпея Гросфа» («що й під інше небо / Кваплять нас пливти... Вже й на кораблях, що окуті міддю» [3, с. 110] переосмислено в пісні Г. Сковороди: вітрила корабля — крила, що летять за спокоєм у чужі краї, але спокій завжди *попереду* вітрил...

За тобою то вітрила простирают в кораблях,
Чтоб могли тебе тѣ крила по чужих сыскать
странах [7, с. 75].

Оскільки український філософ зауважує різні шляхи досягнення спокою, то поряд із морським плаванням природно сусідить піший похід. Однак не туристичний, а військовий («За тобою *марширують*» [7, с. 75]). Метафора війни розгортається в символ поруйнованих міст («разоряют города» [7, с. 75]), що набуває філософського звучання: місто — людська душа (наприклад, у пісні 20-ій), тож битва за спокій призводить до втрати спокою і спустошує душі не тільки отих «воїнів», але й інших людей, які опиняються на їхньому шляху:

За тобою маршируют, разоряют города,
Цѣлый вѣк бомбандируют, но достанут ли
когда? [7, с. 75].

Образ мандрівника на кораблі — перше зближення барокового поета з античним. Але існує й виразніше наближення, порівняймо:

Добре *той* живе, хто живе непишно,
В кого на столі лиш сільниця отча
Зблискує сріблом: ні страхів, ні спраги —
Спить супокійно [3, с. 110].

Кажеться, живуть печали по великих больш
домах;

Больш спокоен домик малый, если в
нужных сыт вещах [7, с. 75].

Якщо для Горація поміркованість у маєтності — гарантія спокою, то для Г. Сковороди — лише передумова, про що це свідчить слово «кажеться», яке ставить висловлене під сумнів. Протиставляючи печаль спокою, а великі будинки малим, Г. Сковорода тільки припускає, що в малих будинках менше печалі. Зауважу: українському Сократу соціальний аспект важить менше, ніж філософсько-духовний. Тож і малі будинки — не ті, де обмаль земних багатств і клопотів, як їх не втратити та примножити. Малі доми — малі душі, що не прагнуть надмірного. Як нагадає послання апостола Петра: «Бог противиться гордим, а смиренным дає благодать!» (1-е Петра 5:5) [2]. Однак душа мала, але не сповнена Богом, спокою не знає, тому Г. Сковорода й уточнює («если в нужных сыт вещах» [7, с. 75]).

Неспокій, на гадку, Г. Сковороди породжено тотальним незадоволенням усім, чим людина володіє *тепер*, і постійною гонитвою за тим, що *попереду*. В такому налаштуванні людина буде багато планів («затѣв»), суперечливих між собою. Звідси — неможливість досягнути бажане та породжена цим скорбота, а також нерозуміння «єдиного плану» (Божого задуму), що може привести до спокою і щастя, і бунт проти Бога та існуючого тепер стану справ:

Ах, ничем мы не довольны — се источник всѣх скорбей!

Разных ум затѣв полный — вот источник
мятежей! [7, 75]

З'ясувавши, чому люди не почуваються щасливими, Г. Сковорода радить, як можна бути по-справжньому щасливими. Автор акцентує момент із п'ятої строфи оди Горація: про короткий людський вік і неспроможність утекти від себе навіть у далеких краях («Що ж у тім житті, у такім короткім, — / Стільки в нас потреб, що й під інше небо / Кваплять нас пливти? Чи хто втік від себе, / Втікши з вітчизни?» [3, с. 110]).

Однак розбудовує ці образи український філософ на основі власної антитези до першої половини пісні: «в нужных сыт вещах — Поудержмо дух несытый!» [7, с. 75—76]). Отож *духовна неситість у непотрібних речах* є тим, що обтяжує життя. «Полно мучить» — і досить мучити, і достатньо (повною мірою) мучить:

Поудержмо дух несытый! Полно мучить
краткій вѣк!

Что ль нам дасть край знаменитый? Будеш то же
человѣк [7, с. 76].

Як вважає український поет, аби не відчувати браку щастя та його швидкоплинності, варто не забувати, який короткий людський вік і не бажати непотрібного. Суголосна теза є у трактаті Г. Сковороди «Начальная Дверь ко Християнскому Добронравію»: «Благодареніє Блаженному Богу о

том, что Нужное здѣлал нетрудным, а трудное ненужным» [7, с. 213].

Зауважмо: бароковий мислитель не просто зображує інший край («інше небо» Горація), але наголошує, що «край *знаменитый*» [7, с. 76], акцентуючи за допомогою епітета на людському марнославстві та честолюбстві. Тому фраза «Будеш тоже человек» [7, с. 76] набуває значення не лише «Будеш та ж людина» (не змінився), а й «Будеш теж людина» (а не Бог). З огляду на прописаний українським Сократом аспект людської гордині в наступному двовірші зринає «біс печалі», а звукопис — найбагатший у пісні — створює відчуття завивання цього біса. Церковнослов'янське «вить» (адже) співзвучне з українським «вить» (вити). У двовірші є не тільки вертикальна внутрішня рима («лѣтает — быстрѣ»), а й рима між піввіршами одного рядка, що стає кінцевою для рядка наступного («вездѣ — водѣ — вездѣ»), та звукопис за типом *поглинання*, коли одне слово є асоціативною частиною другого («**бѣс** — **быстрѣ**»):

Вить печаль вездѣ лѣтает, по землѣ и по водѣ,

Сей бѣс молній всѣх быстрѣе может нас сыскать вездѣ [7, с. 76]

Всеохопність цього швидкого «біса печалі» показує не марність шукання спокою, а тільки потребу ловити мить і радіти їй. Ця настанова близька сьомій строфі оди Горація з її тезами: «Рад хвилини будь, не журись, що буде... що ж зусібич щасливим / Є у цім світі?» [3, с. 110].

Адже справді, у фінал твору, після слова «Конец» Г. Сковорода виносить вираз латиною («*Nihil est ab omni Parte beatum*», тобто «Ніщо не є зусібич щасливе») і церковнослов'янською («Есть чаша всѣм людям»). Поставлені поряд, ці рядки породжують смисли: 1) «Ніщо не є зусібич щасливе і це є доля всіх людей»; 2) «Ніщо не є зусібич щасливе, *але* є чаша щастя всім людям». Ці значення тільки позірно суперечать одне одному. Бо ж хоча ніхто не є повністю щасливим, однак чаша-доля кожного наповнена щастям — або спокоєм у молодих літах, або героїзмом на полі бою, або матеріальним багатством чи скарбом духовної мудрості: «Славны, напримѣр, герои, но побиты на полях. / Долго кто живет в покоѣ, / страждет в старых тот лѣтах. / Вас Бог одарил грунтами, но вдруг может то пропасть, / А мой жребій с голяками, но Бог мудрости дал часть» [7, с. 76].

У фінальній частині поезії Г. Сковорода дуже близький до ідей Горація: як і античний поет осмислює різне щастя (щоправда, на відміну від нього, пише не лише про різну міру матеріальних благ, а і про духовне багатство, яке не може зникнути — мудрість). Отож, очевидно, що чужий текст Г. Сковорода адаптує до власної концепції, базованої на християнських засадах. Його, як філософа, цікавить спокій *небесний*, та й розуміння щастя український Сократ не обмежує суто земними статками. У центрі уваги барокового поета перебуває тема не тільки блаженного життя (як у пісні «Кто сердцем чист и душею»), а й блаженної смерті. Приміром, до пісні «Всякому городу нрав и права» дібрано мотто з Книги Сираха: «Блажен муж иже во премудрости умрет и иже в разумѣ своем поучается святыни» [7, с. 60]. У пісні 24-й також наявний аспект мудрого ставлення до смерті:

Будьмо тѣм, что бог дал, ради, разбиваймо скорбѣ шутя,

Полно нас червям снѣдати, вить есть чаша всѣм людям [7, с. 76].

Черв, який з'їдає людей, — це черв печалі. Він повністю («полно») з'їдає людей. Але «полно» — це також і досить, бо 1) черв печалі — чаша всіх людей; 2) смерть — найбільша людська печаль — теж є чашею всіх людей, що живуть (тут уже *черв* перестає бути метафорою, набуває конкретики); 3) попри печаль і смерть є чаша-доля всім людям і її можна наповнити спокоєм і щастям (міра і шляхи до яких у кожного інші).

Здійснивши компаративний аналіз од Горація та пісень Г. Сковороди, доходимо висновків: український поет не перекладає античного автора і не наслідує його. Бароковий мислитель сприймає оди Горація імпульсом до розбудови власної філософської концепції, наповнюючи запозичені образи (небезпеки, чистого серця, мандрівника за щастям) індивідуальним змістом і акцентами та вписуючи у біблійний контекст як безпосередньо (в анотаціях), так і за допомогою актуалізації у читацькій свідомості біблійного підтексту (приміром, вихор — притча про дім, збудований на піску, що впав від бурі). Г. Сковорода творчо опрацьовує і формальну будову од Горація (вилучаючи другорядні, з його погляду, структурні елементи; замінюючи одну канонізовану строфу іншою). Формально належні одному жанру пісні (ода — з грецької «пісня») тексти Г. Сковороди мають виразніші пісенні елементи, ніж Горація (рефрени — дослівні й модифіковані, розмаїта система римування, тощо).

Список використаної літератури

1. Антофійчук В. Indifferens та differens жанрового поля релігійної поезії (молитва – релігійний гімн – псалом) // Ліствиця Якова: збірник статей на пошану професора Леоніда Ушкалова з нагоди його шістдесятиліття. Упорядник Н. Левченко; науковий редактор Р. Мельників. Харків: Майдан, 2016. 490 с.
2. Біблія. Ukrainian Bible — Огієнко, 1962 URL: <https://www.wordproject.org/bibles/uk/index.htm> (дата звернення 29.06.2022).
3. Горацій К. Ф. Оди. Еподи. Сатири. Послання. Пер. з латини А. Содомора. Львів: Апріорі, 2021. 432 с.: іл.
4. Даниленко І. І. Молитва як літературний жанр: генеза та еволюція: Монографія. Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. 304 с
5. Зосім О. Л. Східнослов'янська духовна пісня: сакральний вимір: монографія. Київ: НАКККиМ, 2017. 328 с.
6. Меркулов М. Античні образи у творах українських письменників Барокової доби (на матеріалі віршів Григорія Сковороди та Феофана Прокоповича) URL: <https://il-journal.com/index.php/journal/article/view/271/156> (дата звернення: 29.06.2022).
7. Сковорода Г. Повна академічна збірка творів / Григорій Сковорода; за ред. проф. Леоніда Ушкалова. 2-ге вид., стер. Харків: Видавець Савчук О. О., 2016. 1400 с.
8. Ушкалов Л. Кілька завваг про місце та роль античної культури у творчості Григорія Сковороди // Григорій Сковорода і антична культура: Тези доповідей науково-практичної конференції, присвяченої 280-річчю від дня народження Г. С. Сковороди (19 листопада 2002 р.). Харків, 2002. С. 3—5.
9. Ушкалов Л. Опозиція «antiquus – modernus» на терені українського літературного бароко // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. Харків: Око, 1993. Т. 1. С. 93—104.
10. Франко І. До Арістія Фуска // Франко І. Зібрання творів у 50 тт. Т. 9. Поетичні переклади та переспіви. Київ: Наукова думка, 1977. 528 с. 394—395.
11. Чижевський Д. Українське літературне бароко. Вибрані праці з давньої літератури. Київ: Обереги, 2003. 576 с. С. 107.
12. Чотарі В. Жанр псалма: генеза, адаптація, трансформація: автореф. дис... канд. філол. Наук: 10.01.06. Тернопільський національний педагогічний ун-т ім. Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2009. 19 с.
13. Шевчук Т. Сатиричні мотиви в творчості поетів «риторичної епохи» (Горацій – Шекспір – Сковорода) // Наукові записки. Серія «Філологічна» Вип. 15. Острог, 2010. С. 347—355.

Надійшла до редакції 08 листопада 2022 р.

Прийнята до друку 08 грудня 2022 р.

References

1. Antofiichuk V. (2016) Indifferens and differens of the genre field of religious poetry (prayer—religious hymn—psalm) // Stepladder of Yakov: a collection of articles in honor of Professor Leonid Ushkalov on the occasion of his sixtieth birthday. Compiled by N. Levchenko; scientific editor R. Melnykiv. Kharkiv: Maidan. 490 p.
2. The Bible. Ukrainian Bible — Ohienko (1962). URL: <https://www.wordproject.org/bibles/uk/index.htm> (access date 06/29/2022).
3. Horace K. F. (2021) Odes. Epods. Satires. Letters. Trans. from the Latin of A. Sodomora. Lviv: Apriori. 432 p.: ill.
4. Danylenko I. I. (2008) Prayer as a literary genre: genesis and evolution: Monograph. Mykolaiv: Department of the Mykolaiv State University by Petro Mohyla. 304 p.
5. Zosim O. L. (2017) East Slavic spiritual song: sacred dimension: monograph. Kyiv: NAKKKiM. 328 p.
6. Merkulov M. (2016) Ancient images in the works of Ukrainian writers of the Baroque era (based on the poems of Hryhoriy Skovoroda and Feofan Prokopovych). URL: <https://il-journal.com/index.php/journal/article/view/271/156> (access date: 06/29/2022).
7. Skovoroda H. (2016) Complete academic collection of works / Hryhoriy Skovoroda; under the editorship Prof. Leonid Ushkalov. 2nd ed., pp. Kharkiv: O. O. Savchuk Publisher. 1400 p.
8. Ushkalov L. (2002) A few remarks about the place and role of ancient culture in the work of Hryhoriy Skovoroda // Hryhoriy Skovoroda and ancient culture: Abstracts of the reports of the scientific and practical conference dedicated to the 280th anniversary of the birth of H.S. Skovoroda (November 19, 2002). Kharkiv. P. 3—5.
9. Ushkalov L. (1993) The opposition «antiquus—modernus» on the terrain of the Ukrainian literary baroque // Collection of the Kharkiv Historical and Philological Society: New Series. Kharkiv: Eye. Vol. 1, pp. 93—104.
10. Franko I. (1977) To Aristius Fusk // Franko I. Collection of works in 50 volumes. Vol. 9. Poetic translations and re-singing's. Kyiv: Scientific opinion. 528 p. 394—395.
11. Chyzhevsky D. (2003) Ukrainian literary baroque. Selected works from ancient literature. Kyiv: Charms. 576 p. P. 107.

12. Chotari V. (2009) The genre of the psalm: genesis, adaptation, transformation: autoref. Dis... Cand. philol. Sciences: 10.01.06. Ternopil National Pedagogical University by Volodymyr Hnatiuk. Ternopil. 19 p.
13. Shevchuk. T. (2010) Satirical motifs in the work of the poets of «the rhetorical era» (Horatio—Shakespeare—Skovoroda) // Scientific Notes. Series «Philological». Vol. 15. Ostroh. P. 347—355.

Submitted November 8, 2022.

Accepted December 8, 2022.

Nadiia Havryliuk, PhD of Philology, Leading Researcher of Theory of Literature Literature Department, Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine (4 Grushevsky Str., Kyiv, 01001, Ukraine); e-mail: ngprima@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-9432-5372>

Skovoroda and Horace in The «Garden of Divine Songs»

The article examines the images and motives of Horace, reinterpreted by Hryhoriy Skovoroda: dangers, a pure heart, a traveler in search of happiness. The mechanism of Ukrainian Socrates transfer of certain elements of Horace's ode «To Aristius Fuscus» and To «Pompey Grosphus» from the ancient soil to the plane of the Holy Scriptures was studied.

The 20th canto of «The Garden of Divine Songs» and the ode «To Aristius Fuscus» are shown to unfold the motif of danger in different ways. The Ancient author presents it as physical (wolf, lion), and the Ukrainian philosopher presents it as spiritual (slander, slander). According to both, purity of soul is the key to victory. For Horace, this thesis is superficial, the exoticism of the adventure described in the work is more important to him. According to the Ukrainian Socrates, the purity of the soul is the guarantee of its eternal salvation, to which the named song is dedicated.

As for the 24th song of «The Garden of Divine Songs», it echoes Horace's ode «To Pompey Grosf». Both works philosophically interpret the topic of happiness. It is noted that for Horace moderation in wealth is a guarantee of happiness, and for Hryhoriy Skovoroda it is only a condition. In contrast to the ancient thinker, the Ukrainian believes that the key to happiness is a «small soul», not burdened by pride and excessive desires. Hryhoriy Skovoroda unfolds the motives of Horace, keeping the possibility of a double interpretation of the most important passages of the text.

The works of the baroque author not only glorify the ideas. They have the direct elements of a song: choruses, rich sound writing and rhymes, and a fixed stanza structure.

Key words: Horace, Skovoroda, images, song, biblical context
